

Процедура вчинення нотаріусом нотаріальних проваджень у сфері спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом

Procedure for notarization of notarial acts in inherited affairs with a foreign element

Наталія Кулак

Ключові слова:

нотаріальне провадження, міжнародне приватне право, спадкові відносини, ускладнені іноземним елементом.

Key words:

notarial proceedings, international private law, inherited relationships, complicated by a foreign element.

Постановка проблеми. Спадкові справи завжди матимуть актуальний характер, доки існує власність. Характерною рисою сучасного світу є процеси інтеграції та глобалізації, які відбуваються у всіх сферах міжнародного та внутрішньодержавного життя. Триває інтеграція України у світове та європейське співтовариство, збільшується обсяг міжнародного обороту капіталу, відбувається активне міждержавне переміщення осіб, що призводить до зростання приватно-правових відносин, ускладнених іноземним елементом.

У більшості країн спадкові справи, ускладнені іноземним елементом, належать до сфери діяльності нотаріусів та консулів.

Складність справ, пов'язаних з оформленням свідоцтва про право на спадщину, полягає у тому, що питання вибору застосування національного або іноземного законодавства вимагають від фахівця, який веде справу, досконального знання законодавства країни, з якою пов'язані об'єкти та суб'єкти спадкових відносин.

Крім того, уповноважена у справі особа повинна мати легальну можливість користуватися реєстрами речових прав іноземних країн та здійснювати обмін інформацією міжнародного характеру, що робить процедуру отримання спадщини доволі затратною у фінансовому аспекті справою.

Ці складності зумовлені недостатністю налагодженості інформаційної системи між країнами у питаннях спадкування та вимагають проведення не лише дослідження і систематизації сфери спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом, а й створення спрощеної системи міжнародного спадкування. Насамперед це стосується спрощення взаємин уповноважених суб'єктів щодо ведення спадкових справ, ускладнених іноземним елементом.

Пошук шляхів вирішення завдання спрощення процедури спадкування вимагає дослідження процедури вчинення нотаріусом нотаріальних проваджень, ускладнених іноземним елементом.

Стан дослідження проблеми. Різні аспекти спадкових відносин у міжнародному приватному праві вивчали та досліджували такі вчені, як В.В. Васильченко, О.О. Гріненко, А.С. Довгерт, Ю.О. Заїка, В.Я. Калакур, О.О. Кармаза, В.І. Кісіль, П.С. Нікітюка, Є.О. Рябоконець, З.В. Ромовська, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса та ін.

Метою статті є здійснення загального аналізу процедури реалізації нотаріусом нотаріальних дій, ускладнених іноземним елементом.

Виклад основного матеріалу. Правові відносини спадкування є доволі специфічними через те, що, по-перше, по суті, вони є безсуб'єктними, оскільки зі смертю припиняється правоздатність спадкодавця, а його обов'язки права та переходять до спадкоємців у порядку спадкового правонаступництва, яке має таку особливість, як універсальність спадкування (права та обов'язки повною мірою переходять до спадкоємця як єдиний комплекс, що відбувається одночасно на підставі акту прийняття спадщини). По-друге,

констатується наявність фактичного складу, що прямо передбачений законом (факт дій щодо складання заповіту, факт смерті спадкодавця, факт прийняття спадщини за заповітом або за законом).

Згідно із загальною теорією юридичної науки поняття процедури пов'язується із такими юридичними явищами, як:

- правотворчий процес, що є системою взаємозалежних процедур (стадій) під час ухвалення, зміни законів і підзаконних актів¹;
- законодавчий процес (процедура ухвалення закону, що має певні стадії)²;
- правозастосування або здійснювана в процедурно-процесуальному порядку владна, організуюча діяльність компетентних державних органів і посадових осіб, яка полягає в індивідуалізації юридичних норм стосовно конкретних суб'єктів і конкретних життєвих випадків в акті застосування норм права³.

Процедура вчинення нотаріусом нотаріальних повноважень є складовою частиною нотаріального процесу. Вітчизняні науковці пропонують розуміти міжнародний нотаріальний процес у доктрині міжнародного нотаріального процесу як сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених правових норм і міжнародно-правових принципів, які визначають право якої держави підлягає застосуванню до нотаріально-процесуальних відносин з іноземним елементом та регулюють порядок (процедуру) вчинення нотаріальних проваджень з іноземним елементом⁴.

Ускладненість спадкового процесу іноземним елементом пропонується визначати як юрисдикційну діяльність нотаріусів та уповноважених законом на вчинення нотаріальних дій посадових осіб, яка здійснюється у межах, у порядку та у спосіб, встановлених нормами внутрішнього нотаріального законодавства та нормами міжнародних договорів щодо посвідчення безспірних юридичних фактів і правових відносин між особами⁵.

Згідно із ст. 99 Закону України «Про нотаріат»⁶ дії, пов'язані з охороною майна, що залишилося після смерті іноземного громадянина на території України, або майна, яке належить одержати іноземному громадянину після смерті громадянина України, а також із видачею свідоцтва про право на спадщину щодо такого майна, здійснюються відповідно до законодавства України. Ст.ст. 41–53 Закону України «Про нотаріат» визначають загальні правила здійснення нотаріальних дій.

Згідно з Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженим Наказом Міністерства юстиції України № 296/5 від 22.02.2012 р. (надалі – Порядок)⁷, вчинення нотаріальних дій нотаріусами України щодо оформлення спадщини має такі етапи: відкриття спадщини; перевірка нотаріусом факту смерті, часу і місця відкриття спадщини; заведення спадкової справи; прийняття спадщини або відмова від її прийняття; видача свідоцтва про право на спадщину за законом; видача свідоцтва про право на спадщину за заповітом.

Розглянемо процедуру нотаріального провадження спадкових справ з іноземним елементом більш докладно.

Для визначення юрисдикції компетентного органу важливо точно визначити місце відкриття спадщини. Відповідно до ст. 1221 Цивільного кодексу України (надалі – ЦК України)⁸ «місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого

¹ Скакун О.Ф. Теория государства и права : [учеб.] / О.Ф. Скакун. – Харьков : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – С. 297.

² Там само. – С. 317.

³ Там само. – С. 389.

⁴ Кармаза О.О. Міжнародний нотаріальний процес: правова природа / О.О. Кармаза // Молодий учений. – 2015. – № 2(17). – С. 143–148.

⁵ Там само.

⁶ Про нотаріат : Закон України № 3425-XII від 02.09.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3425-12>.

⁷ Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України № 296/5 від 22.02.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>.

⁸ Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=435-15>.

майна – місцезнаходження основної частини рухомого майна». Ідентичні норми закріплені і в Порядку (глава 10 розділу II)⁹. Якщо об'єктів нерухомого майна декілька і їх місцезнаходження різне, то місцем відкриття спадщини є місцезнаходження одного з об'єктів цього майна на вибір спадкоємця/ів.

Місцем проживання фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання у ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово (ст. 29 ЦК України). Законодавець дає широке тлумачення терміна «місце проживання», оскільки в житловому приміщенні фізична особа має право проживати як постійно, так і переважно або тимчасово. На практиці така ситуація створює проблеми у процесі визначенні місця відкриття спадщини та впливає на вибір відповідного органу, до компетенції якого належить врегулювання спадкової справи.

Пункт 1.13 глави 10 розділу II Порядку визначає, що документами, які підтверджують місце відкриття спадщини, є довідка житлово-експлуатаційної організації, довідка адресного бюро, запис у будинковій книзі про реєстрацію спадкодавця, довідка райвійськкомату про те, що спадкодавець до призову на військову службу проживав за відповідною адресою, та ін.

Пункт 1.13 глави 10 розділу II Порядку визначає, що місце відкриття спадщини не може підтверджуватись свідоцтвом про смерть. Вказаний принцип прописано в Методичних рекомендаціях щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку у спільному майні подружжя, схвалених рішенням Науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України від 29.01.2009 р. (надалі – Методичні рекомендації)¹⁰.

Якщо у спадкоємця немає документів, що підтверджують місце відкриття спадщини, він має право звернутися до суду із заявою про встановлення місця відкриття спадщини. Так, місце відкриття спадщини буде підтверджено копією рішення суду, яке набрало законної сили.

Стаття 70 Закону України «Про міжнародне приватне право»¹¹ вказує, що спадкові відносини регулюються правом держави, у якій спадкодавець мав останнє місце проживання, якщо спадкодавцем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він був.

Закон України «Про міжнародне приватне право» розділяє юрисдикцію у справах про успадкування нерухомості, закріпивши у ст. 71 застосування закону держави місця знаходження нерухомості незалежно від останнього місця постійного проживання спадкодавця – власника нерухомості.

Крім того, стаття 71 Закону України «Про міжнародне приватне право» закріплює виключно вітчизняну юрисдикцію успадкування належних іноземним спадкодавцям прав на активи, що підлягають державній реєстрації в Україні.

Таким чином, якщо спадкодавець постійно проживав в Україні, провадження здійснюється під українською юрисдикцією.

Треба зазначити, що порядок провадження спадкових справ, ускладнених іноземним елементом, регламентують, зокрема, і міжнародні договори (договори про надання правової допомоги, консульські угоди і конвенції), укладені Україною¹².

Міжнародні договори закріплюють принцип, згідно з яким здійснюється підпорядкування правовідносин успадкування, зрівнюються у правах іноземці та українські громадяни у справах, що виникають під час спадкування.

⁹ Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України № 296/5 від 22.02.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>.

¹⁰ Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя : Рішення Науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України від 29.01.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001323-09>.

¹¹ Про міжнародне приватне право : Закон України № 2709-IV від 23.06.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>.

¹² Про міжнародні договори України : Закон України № 1906-IV від 29.06.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.

Крім того, міжнародні договори встановлюють окремі колізійні норми щодо спадкування рухомого і нерухомого майна.

Усі міжнародні договори, що регламентують питання сфери спадкування, поділяють майно, що успадковується, на рухоме та нерухоме. Договори з Туреччиною, Литвою, Латвією, Грузією, Кубою, Республікою Кіпр, Естонією пов'язують спадкування рухомого майна із правом країни останнього постійного місця проживання спадкодавця, але водночас у цих договорах передбачено застосування до правовідносин щодо спадкування рухомого майна законодавства Договірної Сторони, громадянином якої був спадкодавець на момент смерті.

Спадкування нерухомого майна регулюється договорами в єдиному порядку, а саме застосовується законодавство Договірної Сторони, на території якої розташоване таке майно¹³.

Оформлення і видача свідоцтва про право на спадщину за формою для дії за кордоном здійснюється згідно з Правилами ведення нотаріального діловодства, затвердженими Наказом Мін'юсту № 3253/5 від 22.12.2010 р.¹⁴.

Треба зазначити, що видача свідоцтва про право на спадщину за формою для дії за кордоном є прогресивним явищем для нотаріату. Разом із свідоцтвами на конкретне визначене майно нотаріус видає на вимогу спадкоємця документ, що має назву загальна форма на майно, яке розташоване за межами України і вартість та склад якого на момент видачі свідоцтва не відомі.

Недоліком, на наш погляд, є відсутність конкретного переліку видів майна, що успадковується на підставі свідоцтва про право на спадщину для дії за кордоном.

Висновки. Підсумовуючи, автор вважає, що:

- процедуру вчинення нотаріусом нотаріальних проваджень, ускладнених іноземним елементом, у сфері спадкових відносин треба розуміти як порядок дій та заходів уповноважених осіб, спрямованих на реалізацію і захист спадкових прав у сфері відносин, ускладнених іноземним елементом;
- характерними ознаками процедури вчинення нотаріусом нотаріальних проваджень у сфері спадкових відносин є наявність іноземного елемента, чітко регламентований, загальнообов'язковий порядок процесуальних дій.

Анотація

Статтю присвячено аналізу процедури реалізації нотаріальних дій у сфері спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом. Описано структуру нотаріальної процедури, яка складається із загальних правил виконання нотаріальних дій, порядку виконання нотаріальних дій та правил їх фіксації.

Summary

The article is devoted to the analysis of the procedure for the implementation of notarial acts complicated by a foreign element. The structure of the notarial procedure, which consists of three elements, is described: it is formulated: a certain sequence (order) of the performance of notarial acts, which are developed in the notarial procedure; General rules of execution and rules for the performance of certain notarial acts regulating the powers of the notary regarding the performance of notarial acts (order); Rules for fixing notarial acts by a notary public.

¹³ Конвенція СНД про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_009.

¹⁴ Правила ведення нотаріального діловодства : Наказ Міністерства юстиції України № 3253/5 від 22.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1318-10>.

Використана література:

1. Скакун О.Ф. Теория государства и права : [учеб.] / О.Ф. Скакун. – Харьков : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – С. 576.
2. Кармаза О.О. Міжнародний нотаріальний процес: правова природа / О.О. Кармаза // Молодий учений. – 2015. – № 2. – С. 143–148.
3. Конвенція СНД про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_009.
4. Правила ведення нотаріального діловодства : Наказ Міністерства юстиції України № 3253/5 від 22.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1318-10>.
5. Про міжнародне приватне право : Закон України № 2709-IV від 23.06.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2709-1>.
6. Про міжнародні договори України : Закон України № 1906-IV від 29.06.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.
7. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України № 296/5 від 22.02.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>.
8. Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя : Рішення Науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України від 29.01.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001323-09>.
9. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3425-12>.
10. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України № 296/5 від 22.02.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>.
11. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=435-15>.

Наталія Кулак,

кандидат наук з державного управління,

доцент кафедри господарського права

Київського національного університету технологій та дизайну